

“BİR KƏMƏR, BİR YOL” TƏŞƏBBÜSÜNÜN ƏHATƏ ETDİYİ ÖLKƏLƏRİN DÜNYADA YERİ

Daxil olub: 26 avqust 2024-cü il
Qəbul olunub: 5 sentyabr 2024-cü il
Received: 26 August 2024
Accepted: 5 September 2024

Şamil Əzizov
i.f.d., elmlər doktoru proqramı üzrə
doktorant, UNEC
azizov_shamil@yahoo.com

Xülasə

Tədqiqatın əsas məqsədi son dövrdə dünyada baş verən proseslərlə əlaqədar aktuallığı daha da artan “Bir kəmə, bir yol” təşəbbüsünün əhatə etdiyi ölkələrin sosial-iqtisadi vəziyyəti və dünya iqtisadiyyatına töhfəsini müəyyənləşdirməkdir. Tədqiqat metodları müqayisəli təhlil, ümumiləşdirməyə və meyllərin aşkarlanmasına əsaslanır. Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti Azərbaycanın “Bir kəmə, bir yol” layihəsi ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrinin – investisiyaların cəlb olunması, bu ölkələrə ixrac və əlverişli idxal imkanlarının rəşional istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsindən ibarətdir.

Açar sözlər: əhalinin sayı, ÜDM, ixrac, idxal, birbaşa xarici investisiyalar.

THE PLACE IN THE WORLD OF COUNTRIES COVERED BY THE “ONE BELT, ON ROAD” INITIATIVE

Shamil Azizov
Ph.D. in Economics, doctoral student, UNEC
azizov_shamil@yahoo.com

Abstract

The main purpose of the study is to identify the socio-economic situation of the countries covered by the One belt, one Road initiative and their contribution to the global economy, the relevance of which has been increasing even more recently in connection with the processes taking place in the world. The research methods are based on comparative analysis, generalization and identification of trends. The practical significance of the study lies in identifying the rational directions of Azerbaijan's economic relations with the countries of the One belt, one road – to attract investment, the possibility of exports to these countries and profitable imports from them.

Keywords: population, GDP, exports, imports, foreign direct investment.

МЕСТО В МИРЕ СТРАН, ОХВАЧЕННЫХ ИНИЦИАТИВОЙ «ОДИН ПОЯС, ОДИН ПУТЬ»

Шамиль Азизов

*д.ф.э., Докторант по программе доктора наук, UNEC
azizov_shamil@yahoo.com*

Резюме

Основной целью исследования является выявление социально-экономического положения стран, охваченных инициативой «Один пояс, один путь», и их вклада в мировую экономику, актуальность которой в последнее время еще больше возрастает в связи с процессами, происходящими в мире. Методы исследования основаны на сравнительном анализе, обобщении и выявлении тенденций. Практическая значимость исследования заключается в выявлении рациональных направлений экономических связей Азербайджана со странами проекта «Один пояс, один путь» – привлечения инвестиций, возможности экспорта в эти страны и выгодного импорта из них.

Ключевые слова: *численность населения, ВВП, экспорт, импорт, прямые иностранные инвестиции.*

Giriş

6 yanvar 2023-cü ilin məlumatlarına görə, “Bir kəmə, bir yol” təşəbbüsü (KYT) çərçivəsində Çin 151 ölkə ilə əməkdaşlıq haqqında sənəd imzalamışdır [1]. Digər tərəfdən KYT üzrə nəzərdə tutulan 5 nəqliyyat dəhlizi aşağıdakı 30 ölkəni əhatə edir (əlifba sırası ilə): Azərbaycan, Banqladeş, Belarus, Çexiya, Çin, Əfqanıstan, Gürcüstan, Hindistan, İran İslam Respublikası, Kamboca, Laos XDR, Malayziya, Moldova, Monqolustan, Myanma, Özbəkistan, Pakistan, Polşa, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Rumıniya, Rusiya Federasiyası, Sinqapur, Slovakiya Respublikası, Tacikistan, Tailand, Türkiyə, Türkmənistan, Ukrayna, Vyetnam. KYT-nin əhatə etdiyi ölkələrin sayı xeyli çox olsa da, müəyyən məhdudiyyət səbəblərindən biz öz tədqiqatımızda məhz bu 30 ölkənin üzərində dayanmağı qərar verdik və bu məqalədə “KYT ölkələri” dedikdə məhz bu 30 ölkəni nəzərdə tutacağıq.

Onu da qeyd edək ki, bu dəhlizlər arasında ən çox sayda ölkənin ehtiva olunduğu Azərbaycanın da daxil olduğu Çin – Mərkəzi Asiya – Qərbi Asiya iqtisadi dəhlizidir. Bu marşrut 11 ölkədən keçir: Çin, Rusiya Federasiyası, Əfqanıstan,

Azərbaycan, Gürcüstan, İran İslam Respublikası, Qırğızıstan, Tacikistan, Türkiyə, Türkmənistan, Özbəkistan. Tədqiqatımız çərçivəsində bu ölkələrə daha çox fokuslanmağımız məntiqlidir.

Bu dəhliz üzrə bir sıra dəqiqləşdirmələrə ehtiyac var. Burada üç marşrut fərqləndirilir.

1) Şimal marşrutu (və ya dəhlizi): Çin – Qazaxıstan – Rusiya Federasiyası ərazisində Baltik dənizinə qədər. Bu marşrutun qərb budağı Belarus–Polşa–Almaniya – Hollandiya istiqamətində əvvəl Şərqi, sonra Qərbi Avropaya çıxır [2].

2) Orta və ya Mərkəzi marşrut (və ya dəhliz): Çin–Qazaxıstan – Xəzər dənizi–Azərbaycan – Gürcüstan – Türkiyə – Qərbi Avropa (şəkil 1).

- Burada Azərbaycan – Gürcüstan – Türkiyə zəncirinin alternativini kimi Azərbaycan – Ermənistan (yəni Zəngəzur) – Türkiyə marşrutu gündəmdədir.

- Çin – Qazaxıstan – Xəzər dənizi zəncirinin alternativləri kimi isə Çin–Qırğızıstan – Özbəkistan – Türkmənistan–Xəzər dənizi, Çin – Tacikistan–Özbəkistan – Türkmənistan – Xəzər dənizi və ya Çin – Tacikistan – Əfqanıstan – Türkmənistan – Xəzər dənizi baxılır (şəkil 4.1.1).

Şəkil 1. Orta dəhliz [3]

3) Cənub marşrutu (və ya dəhlizi): Çin–Əfqanıstan – İran və ya Çin – Tacikistan–Özbəkistan – Türkmənistan – İran – Türkiyə – Qərbi Avropa.

4) Şimal–Cənub marşrutu: Çin–Qazaxıstan – Rusiya – Azərbaycan – İran – Türkiyə – Qərbi Avropa. Bu marşrutun İran – Türkiyə halqasına İran – Azərbaycan – Ermənistan (Zəngəzur) – Türkiyə halqalarının əlavə olunması nəzərdə tutulur.

Ayındır ki, bizim üçün maraq kəsb edən 2-ci və 4-cü marşrutlar, bunlar arasında isə İrandan asılı olmayan 2-ci marşrutdur. Sözsüz ki, İranla münasibətlərin yaxşılaşması və eyni zamanda Ermənistan və Gürcüstanın Azərbaycanla müxalif olan Qərb ölkələri, həmçinin Rusiyanın təsirinin güclənməsi ehtimalının nəzərə alınması şərtində 4-cü marşrutun da aktuallaşması mümkündür.

Əvvəl əsas makroiqtisadi göstəricilərə görə KYT ölkələrindəki vəziyyəti araşdıraraq və öncədən qeyd edək ki, bir çox göstərici haqqında Əfqanıstan və Türkmənistan üzrə məlumat verilmir.

KYT ölkələri iqtisadiyyatının cari vəziyyəti və dünyada yeri

Cədvəl 1. KYT ölkələrində əhali sayının dinamikası, milyon nəfər

Ölkə	2011		2021		2022		2022:2011, %
	Əhalinin sayı	Dünyada payı, %	Əhalinin sayı	Dünyada payı, %	Əhalinin sayı	Dünyada payı, %	
Dünya üzrə	7141,49	100,00	7888,16	100,00	7951,15	100,00	11,34
Hindistan	1274,49	17,85	1407,56	17,84	1417,17	17,82	11,2
Çin	1354,19	18,96	1412,36	17,9	1412,18	17,76	4,28
Pakistan	202,21	2,83	231,4	2,93	235,82	2,97	16,63
Banqladeş	152,09	2,13	169,36	2,15	171,19	2,15	12,56
Rusiya	143,2	2,01	143,45	1,82	143,56	1,81	0,25
Vyetnam	89,3	1,25	97,47	1,24	98,19	1,23	9,95
İran	77,32	1,08	87,92	1,11	88,55	1,11	14,52
Türkiyə	75,28	1,05	84,78	1,07	85,34	1,07	13,37
Tailand	69,16	0,97	71,6	0,91	71,7	0,9	3,67
Myanma	50,22	0,7	53,8	0,68	54,18	0,68	7,89
Əfqanıstan	30,47	0,43	40,1	0,51	41,13	0,52	35
Ukrayna	45,59	0,64	43,79	0,56	38	0,48	-16,65
Polşa	38,06	0,53	37,75	0,48	37,56	0,47	-1,32
Özbəkistan	29,77	0,42	34,92	0,44	35,65	0,45	19,73
Malayziya	29,66	0,42	33,57	0,43	33,94	0,43	14,42
Qazaxıstan	16,79	0,24	19	0,24	19,62	0,25	16,85
Rumıniya	20,06	0,28	19,12	0,24	18,96	0,24	-5,49
Kamboca	14,79	0,21	16,59	0,21	16,77	0,21	13,4
Çexiya	10,51	0,15	10,51	0,13	10,53	0,13	0,15
Azərbaycan	9,3	0,13	10,14	0,13	10,18	0,13	9,46
Tacikistan	7,96	0,11	9,75	0,12	9,95	0,13	25,09
Belarus	9,45	0,13	9,3	0,12	9,21	0,12	-2,52

Laos XDR	6,51	0,09	7,43	0,09	7,53	0,09	15,68
Qırğızıstan	5,61	0,08	6,69	0,08	6,8	0,09	21,33
Türkmənistan	5,46	0,08	6,34	0,08	6,43	0,08	17,81
Sinqapur	5,31	0,07	5,45	0,07	5,64	0,07	6,11
Slovakiya	5,41	0,08	5,45	0,07	5,43	0,07	0,45
Gürcüstan	3,73	0,05	3,71	0,05	3,71	0,05	-0,44
Monqolustan	2,79	0,04	3,35	0,04	3,4	0,04	21,7
Moldova	2,86	0,04	2,62	0,03	2,59	0,03	-9,36
KYT							
ölkələri üzrə	3787,53	53,04	4085,26	51,79	4100,89	51,58	8,27
cəmi							

Mənbə: [4]-ün məlumatları əsasında tərtib olunmuşdur.

Əhalinin sayı. Birinci fəsilə qeyd olunduğu kimi KYT-yə cəlb olunan ölkələrdə dünya əhalisinin 63%-i yaşayır [5]. Cədvəl 1-dən göründüyü kimi, bu əhalinin böyük əksəriyyəti məhz seçilən 30 ölkədə məskunlaşmışdır. Belə ki, onlar dünya əhalisinin 51,8%-ni təşkil edir.

KYT ölkələrinin dünya üzrə xüsusi çəkisinin azalması KYT-yə daxil olmayan Afrika ölkələrində demografik bumla izah olunur. Belə ki, KYT ölkələri arasında 2012-2022-ci ildə ən güclü əhali artımı nümayiş etdirən Əfqanıstanda əhali artımı 35%, qalan KYT ölkələrində isə 22%-dən aşağı olduğu halda (cədvəl 1), Şərqi və Cənubi Afrika, həmçinin Qərbi və Mərkəzi Afrika üzrə bu göstərici, uyğun olaraq, 30,46% və 30,13%, o cümlədən İordaniyada 56,5%, Anqolada 41,29%, Qətərdə isə 41% təşkil etmişdir ([4] əsasında hesablanmışıq).

Ümumi daxili məhsul. KYT ölkələrinin dünya iqtisadiyyatında yerini göstərən mühüm amil ÜDM-in payıdır. 2022-ci ildə bu ölkələrin alıcılıq qabiliyyəti paritetinə (AQB) görə hesablanmış məcmu ÜDM-i dünya ÜDM-nin 39,8%-ni təşkil etmişdir (cədvəl 2). Sözsüz ki, Şimali Amerika və Avropa İttifaqı kimi dünya iqtisadi nəhənglərinin daxil olmadığı 30 KYT ölkəsinin 200-dən çox ölkə arasında 40%-ədək paya malik olması bu ölkələrin dünya iqtisadiyyatında aparıcı roluna dəlalət edir. Sözsüz ki, bu faktın əsas səbəbi AQB-yə görə artıq ABŞ-ı da arxada qoymuş və dünya ÜDM-nin təqribən beşdə birinə (18,5%) malik olan Çindir. Paya görə ikinci yerdə 3,3 faizlə Rusiya və üçüncü yerdə 2,0 faizlə Türkiyədir (cədvəl 2).

Digər mühüm göstərici ÜDM-in artım tempidir. KYT ölkələri əhali artımında dünya üzrə orta göstəricidən geridə qalsa da, ÜDM-ə görə dünyanın digər bölgələrini əhəmiyyətli dərəcədə üstələyir. Belə ki, 2011-2022-ci illərdə AQB-yə görə ÜDM dünyada 63,1% artdığı halda, KYT ölkələri üzrə artım 85,5% təşkil etmişdir (cədvəl 2). Əhali artımının geridə qalması fonunda bu faktın daha bir müsbət cəhəti meydana

çıxır: adambaşına düşən ÜDM-in (yəni müəyyən mənada əmək məhsuldarlığının) artım tempi KYT ölkələrində daha yüksəkdir.

Cədvəl 2. KYT ölkələrində AQB-yə görə ÜDM, milyard cari beynəlxalq ABŞ dolları ilə

Ölkə	2011		2021		2022		2022:2011, %
	ÜDM	Dünya ÜDM-ndə pay, %	ÜDM	Dünya ÜDM-ndə pay, %	ÜDM	Dünya ÜDM-ndə pay	
Dünya üzrə	100619,8	100,00	148145,82	100,00	164155,3	100,00	63,14
Əfqanıstan	59,7	0,06	67,13	0,05			
Azərbaycan	148,3	0,15	161,47	0,11	180,75	0,11	21,85
Banqladeş	531,4	0,53	1104,64	0,75	1265,94	0,77	138,23
Belarus	171,0	0,17	203,99	0,14	208,03	0,13	21,63
Çin	15124,5	15,03	27518,86	18,58	30327,32	18,47	100,52
Çexiya	307,5	0,31	479,38	0,32	525,73	0,32	70,97
Gürcüstan	36,6	0,04	63,38	0,04	74,67	0,05	103,79
Hindistan	6153,2	6,12	10370,92	7,00	11874,58	7,23	92,98
İran	1295,7	1,29	1455,75	0,98	1600,56	0,98	23,52
Qazaxıstan	370,0	0,37	547,45	0,37	604,55	0,37	63,41
Qırğızıstan	20,3	0,02	36,43	0,02	41,72	0,03	105,62
Kamboca	42,4	0,04	79,71	0,05	89,7	0,05	111,56
Laos XDR	31,2	0,03	64,29	0,04	70,66	0,04	126,47
Moldova	20,8	0,02	39,25	0,03	39,5	0,02	89,72
Myanma	182,4	0,18	239,39	0,16	263,85	0,16	44,68
Monqolustan	28,9	0,03	43,1	0,03	48,36	0,03	67,39
Malayziya	668,2	0,66	975,57	0,66	1134,68	0,69	69,82
Pakistan	847,1	0,84	1335,99	0,90	1518,04	0,92	79,21
Polşa	897,9	0,89	1439,48	0,97	1625,24	0,99	81,01
Rumıniya	397,3	0,39	693,62	0,47	794,06	0,48	99,85
Rusiya	3480,3	3,46	4965,7	3,35	5326,85	3,25	53,06
Sinqapur	436,0	0,43	648,36	0,44	719,08	0,44	64,94
Slovakiya	146,0	0,15	188,09	0,13	203,47	0,12	39,39
Tailand	1008,8	1,00	1350,04	0,91	1482,1	0,90	46,92
Tacikistan	21,7	0,02	42,07	0,03	48,62	0,03	124,47
Türkmənistan	63,5	0,06					
Türkiyə	1550,7	1,54	2581,59	1,74	3180,98	1,94	105,13
Ukrayna	442,5	0,44	591,25	0,40	448,56	0,27	1,37

Özbəkistan	180,5	0,18	300,53	0,20	339,82	0,21	88,28
Vyetnam	568,4	0,56	1143,09	0,77	1321,26	0,80	132,45
KYT ölkələri üzrə cəmi	35232,7	35,02	58730,52	39,64	65358,68	39,82	85,51

Mənbə: [6] və [7]-nin məlumatları əsasında tərtib olunmuşdur.

Fokus ölkələri daxilindəki vəziyyətə gəlincə, 2011-2022-ci illərdə bütün KYT ölkələrində AQB-yə görə ÜDM artmışdır, iki dəfədən çox artım isə Banqladeş (138%), Vyetnam (133%), Laos (127%), Tacikistan, Kamboca, Qırğızıstan, Türkiyə, Gürcüstan və Çində müşahidə olunur. Diqqəti cəlb edən bu illər ərzində bu ölkələr arasında ən az artımın Ukrayna (1,4%), Belarus (21,6%) və Azərbaycanda (21,9%) olmasıdır. Ukrayna üçün bu fakt Rusiyanın bu ölkədə dağıntılara səbəb təcavüzü ilə izah olunur.

Lakin məlum olduğu kimi, iqtisadi nəzəriyyədə ÜDM-in artım tempi AQB-yə görə deyil, real ÜDM-in artımına görə müəyyənləşdirilir. Postpandemiya dövrünü əhatə edən son iki ilin (2021-2022) göstəricilərinə baxsaq, KYT ölkələri üzrə artım tempinin 2021-ci ildəki 4,2%-dən 2022-ci ildə 2,9%-ədək azalmasını görürük (Əlavə 4.1.1). Bu, böyük xüsusi çəkiyə malik olan Çində ÜDM-in artım tempinin 8,5%-dən 3,0%-ədək azalması ilə, ikinci yerdə olan Rusiyada 5,6%-dən -2,1%-ə düşməsi, üçüncü yerdə olan Türkiyədə isə 11,4%-dən 5,6%-ədək azalması ilə izah olunur. Göründüyü kimi ÜDM-in artım tempinin azalması, demək olar ki, bütün KYT ölkələrində müşahidə olunur. Bu isə dünyanın pandemiya bilavasitə sonra Rusiya–Ukrayna müharibəsinə düşər olması ilə izah oluna bilər. Belə ki, ABŞ və Avropanın da cəlb olunduğu bu konflikt nəticəsində Avropanın Rusiyadan ucuz qaz idxalının böyük hissəsi daha bahalı olan ABŞ-nin maye qazı ilə əvəzlənməli olmuş, bu isə bütün dünyada inflyasiyanın və bunun sonucu olaraq, Çin və digər Asiya ölkələri məhsullarının əsas alıcısı olan Avropa İttifaqı əhalisinin alıcılıq qabiliyyətinin aşağı düşməsi ilə izah oluna bilər.

Onu da qeyd etmək ki, AQB-yə görə, artım tempinə görə autsayderlər sırasında olan Azərbaycan real ÜDM-in artım tempinə görə KYT ölkələri arasında son iki ilin orta göstəricindən (3,74%) daha yüksək nəticə göstərmişdir (5,12%). Bu indikatora görə ən yüksək göstərici Gürcüstana (10,3%), Tacikistan (8,7%) və Türkiyəyə (8,4%) məxsusdur. Ukrayna (-14,4%), Myanma (-8,1%) və Belarusda (-1,2%) isə son iki ildə real ÜDM azalmışdır (Əlavə 4.1.1).

Əhalinin rifahı. İqtisadi rifahın mühüm indikatoru adambaşına ümumi milli gəlirdir (ÜMG). Dünya Bankının 2021-ci il təsnifatına görə bu göstəriciyə görə ölkələr 4 qrupa bölünür [8]:

- Aşağı gəlirli ölkələr (AGÖ). Bu sinfə ÜMG-si 1085ABŞ dollarından az olan ölkələr daxildir .
- Gəliri orta səviyyədən aşağı olan ölkələr (OAGÖ) – adambaşına ÜMG-si 1086-4255 dollar arasında olan ölkələr.
- Gəliri orta səviyyədən yuxarı olan ölkələr (OYGÖ) – adambaşına ÜMG-si 4256-13205 dollar arasında olan ölkələr.
- Yüksək gəlirli ölkələr (YGÖ) – adambaşına düşən ÜMG-si 13206 dollar və ya daha yuxarı olan ölkələr.

Cədvəl 3. KYT ölkələrində adambaşına ÜDM-in dinamikası, cari ABŞ dolları ilə

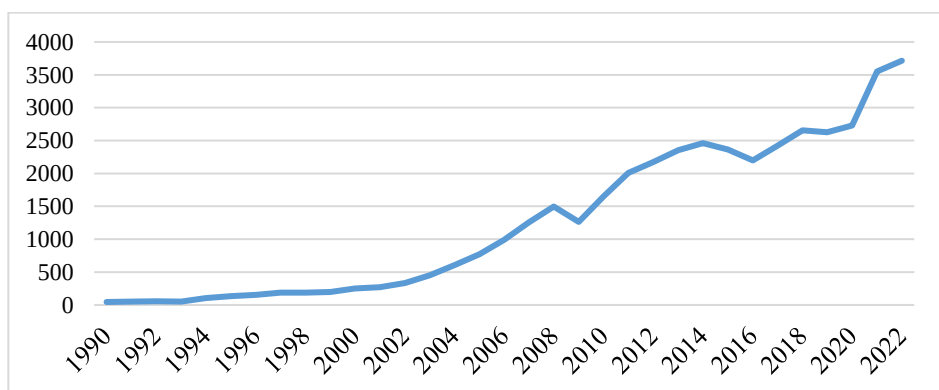
Ölkə	2011	2021	2022	2022 kateqoriya	2022:2011, %
Əfqanıstan	663,14	363,67		AGÖ	-45,16
Azərbaycan	7495,86	5408,05	7736,70	OYGÖ	3,21
Banqladeş	876,82	2457,92	2688,30	OAGÖ	206,60
Belarus	6953,22	7489,72	7904,86	OYGÖ	13,69
Çin	6300,58	12617,5	12720,22	OYGÖ	101,89
Çexiya	19870,8	26822,51	27638,37	YGÖ	39,09
Gürcüstan	4421,93	5023,27	6627,71	OYGÖ	49,88
Hindistan	1434,02	2238,13	2388,62	OAGÖ	66,57
İran	8329	4084,2	4387,83	OYGÖ	-47,32
Qazaxıstan	12386,7	10373,79	11243,67	OYGÖ	-9,23
Qırğızıstan	1177,98	1306,18	1606,67	OAGÖ	36,39
Kamboca	950,48	1625,24	1786,56	OAGÖ	87,96
Laos XDR	1566,01	2535,62	2088,38	OAGÖ	33,36
Moldova	3044,81	5235,64	5562,61	OYGÖ	82,69
Myanma	1161,31	1210,54	1095,70	OAGÖ	-5,65
Monqolustan	4402,3	4566,14	4946,75	OYGÖ	12,37
Malayziya	10601,51	11109,27	11971,93	OYGÖ	12,93
Pakistan	1109,68	1505,01	1596,66	OAGÖ	43,88
Polşa	13010,76	17999,83	18321,28	YGÖ	40,82
Rumıniya	8930,73	14927,12	15892,12	YGÖ	77,95
Rusiya	15420,86	12593,16	15345,10	YGÖ	-0,49
Sinqapur	55547,55	77710,07	82807,65	YGÖ	49,08
Slovakiya	17498,35	21782,86	21258,11	YGÖ	21,49
Tailand	5748,63	7060,9	6908,80	OYGÖ	20,18
Tacikistan	959,36	916,69	1054,19	AGÖ	9,88

Türkmənistan	6441,89			OYGÖ	
Türkiyə	11697,47	9661,23	10616,06	OYGÖ	-9,24
Ukrayna	4004,79	4827,85	4533,98	OYGÖ	13,21
Özbəkistan	2267,62	1993,42	2255,15	OAGÖ	-0,55
Vyetnam	2190,23	3756,49	4163,51	OAGÖ	90,09

Mənbə: [6]-nin məlumatları əsasında tərtib olunmuşdur.

Adambaşına ÜMG haqqında məlumatın əlçatan olmadığından və əksər ölkələrdə bu göstərici adambaşına ÜDM-ə yaxın olduğundan biz son göstəricidən istifadə edəcəyik. Bu indikatora və 2022-ci il rəqəmlərinə görə KYT ölkələrinin əksəriyyəti orta gəlirli ölkələrdir. 6 ölkə yüksək gəlirli ölkədir ki, bunların birincisi dünyada ən yüksək gəlirli ölkələr sırasına daxil olan Sinqapurdur (adambaşına ÜDM 82808 dollar). Qalan beş ölkənin dördü Aİ ölkələri olan Çexiya (27638 dollar), Slovakiya (21258 dollar), Polşa (18321 dollar), Rumıniya (15892 dollar) və altıncısı Rusiyadır (15345 dollar). İki ölkə aşağı gəlirlidir: Əfqanıstan və Tacikistan. Böyük ÜDM-ə malik Çin, Hindistan və Türkiyə daxil olmaqla qalan 21 ölkə orta gəlirlidir (cədvəl 3).

İxrac. KYT-nin mühüm məqsəd və effekti xarici ticarətin stimullaşdırılması olduğundan onun əhatə etdiyi ölkələrin iqtisadiyyatının bu tərəfinin də öyrənilməsi zəruridir. Cədvəl 4-dən göründüyü kimi, 30 KYT ölkəsinin ixracı dünya ixracının dördü birindən çoxunu təşkil edir. Burada ən böyük pay Çinindir – 12%.

Qrafik 1. Çinin ixracı, mlrd dollar

Mənbə: [9]-in məlumatları əsasında tərtib olunub.

Əsrin əvvəllərindən başlayaraq Çinin ixracında sıçrayışlı artım baş vermiş, 2000-ci ildəki 253 milyard dollardan 2022-ci ildə 3,7 trilyon dollaradək, yəni təqribən 15 dəfə artmışdır (qrafik 1 və [9]).

Cədvəl 4. KYT ölkələrindən əmtəə və xidmət ixracı, milyard cari ABŞ dolları ilə

Ölkələr	2011		2021		2022		2022:2011, %	2022:2021, %
	İxrac həcmi	Dünya ixracında pay, %	İxrac həcmi	Dünya ixracında pay, %	İxrac həcmi	Dünya ixracında pay, %		
Dünya üzrə	22579,4	100,0	28167,3	100,0	30975,9	100,0	37,2	10,0
Əfqanıstan								
Azərbaycan	37,2	0,2	25,5	0,1	47,3	0,2	27,0	85,5
Banqladeş	25,6	0,1	44,4	0,2	59,3	0,2	131,3	33,6
Belarus	48,5	0,2	49,4	0,2	46,4	0,1	-4,3	-6,0
Çin	2006,3	8,9	3554,1	12,6	3714,2	12,0	85,1	4,5
Çexiya	162,6	0,7	204,9	0,7	217,7	0,7	33,9	6,2
Gürcüstan	5,2	0,0	8,0	0,0	13,0	0,0	148,4	61,8
Hindistan	447,4	2,0	677,8	2,4	759,9	2,5	69,9	12,1
İran	156,1	0,7	82,0	0,3	76,9	0,2	-50,7	-6,2
Qazaxıstan	89,5	0,4	66,1	0,2				
Qırğızıstan	3,4	0,0	3,3	0,0				
Kamboca	6,9	0,0	17,4	0,1	23,2	0,1	235,0	33,4
Laos XDR	3,5	0,0						
Moldova	2,7	0,0	4,2	0,0	5,9	0,0	115,3	40,5
Myanma	4,9	0,0	22,0	0,1	21,9	0,1	345,3	-0,1
Monqolustan	5,5	0,0	9,0	0,0	11,7	0,0	114,2	30,9
Malayziya	254,0	1,1	256,8	0,9	300,0	1,0	18,1	16,8
Pakistan	29,8	0,1	31,5	0,1	39,4	0,1	32,1	24,9
Polşa	223,2	1,0	393,5	1,4	424,7	1,4	90,3	7,9
Rumıniya	67,9	0,3	116,0	0,4	128,1	0,4	88,6	10,5
Rusiya	574,0	2,5	549,1	1,9	631,6	2,0	10,0	15,0
Sinqapur	568,0	2,5	781,1	2,8	870,8	2,8	53,3	11,5
Slovakiya	84,3	0,4	109,6	0,4	114,4	0,4	35,7	4,4
Tailand	262,7	1,2	296,5	1,1	325,9	1,1	24,0	9,9
Tacikistan	1,1	0,0	2,2					
Türkmənistan	17,5	0,1						
Türkiyə	192,9	0,9	289,1	1,0	343,3	1,1	78,0	18,7
Ukrayna	83,7	0,4	81,3	0,3	56,9	0,2	-32,0	-30,0
Özbəkistan	14,2	0,1	16,5	0,1	21,9	0,1	53,9	33,0
Vyetnam	105,6	0,5	341,6	1,2				

KYT								
ölkələri üzrə	5484,4	24,3	8032,7	28,5	8254,6	26,6	50,5	2,8
cəmi								

Mənbə: [9]-un məlumatları əsasında tərtib olunmuşdur.

İkinci böyük töhfə Sinqapura (2,8%), üçüncü isə Hindistana məxsusdur (2,5%). Çin və Hindistandan fərqli olaraq Sinqapurun ixracında elmtutumlu, yəni yüksək texnoloji əmtəə və xidmətlər üstünlük təşkil edir.

Azərbaycanın 0,2% töhfəsi kiçik kimi görünə bilər, lakin adambaşına ixrac baxımından ölkəmiz Çini, Hindistanı və bir çox ölkələri üstələyir, son bir ildə ixracın artımına görə isə Azərbaycan 85,5% artımla birincidir (cədvəl 4).

Son bir ildə ixracda mənfi tendensiya üç ölkədə müşahidə olunur: Ukraynada 30%, İranda 6,2%, Belarusda 6,0%. Ukraynada bunun səbəbi ölkə ərazisində davam edən müharibə, Belarusda bu müharibə ilə əlaqədar ölkəyə tətbiq olunan iqtisadi sanksiyalar olduğu halda, artıq onilliklərdir ki, sanksiya altında olan İranda bunun başqa səbəbləri ola bilər ki, bunlardan da biri Ermənistan işğal altında olan Azərbaycan–İran sərhədinin nəzarətimiz altına keçməsi və işğal dövründə bu sərhədlərdən daşınan yüklərin (o cümlədən qeyri-qanuni yüklərin) daşınmasının qarşısının alınmasıdır. Maraqlı doğuran fakt güclü sanksiyalara məruz qalan Rusiyanın ixracının 2022-ci ildə 15% artmasıdır (cədvəl 4) ki, bu da Rusiyanın Çin, Hindistan və Türkiyə kimi ölkələrlə iqtisadi əlaqələrinin genişlənməsi ilə izah oluna bilər.

İdxal. KYT ölkələrinin dünya idxalında payı ixracla müqayisədə bir az aşağıdır (24,6%), bu isə ticarət balansının yüksəkliyi baxımından müsbət haldır. Bu göstərici üzrə də KYT ölkələri arasında liderlik Çinə məxsusdur (dünya idxalının 10,3%-i), ixracda olduğu kimi növbəti yerlərdə Hindistan (3,0%) və Sinqapurdur (2,3%) ki, bu, bir daha ixracda idxal arasında yüksək korrelyasiya olduğunu göstərir. Türkiyə Polşadan sonra beşincidir (cədvəl 5). Son 10 ildə dünyada idxalın həcmi 39,4% artdığı halda, KYT ölkələri üzrə bu artım 46,4% təşkil etmişdir ki, bu da regionun iqtisadi irəliləyiş vəziyyətində olduğunu bir daha təsdiqləyir. Lakin 2021-ci illə müqayisədə 2022-ci ildə KYT-də idxalın artımı xeyli səngiyərək, dünya üzrə 12% artıma qarşı cəmi 2,4% təşkil etmişdir. Bu, əsasən Çindəki kiçik artımla (1,4%) və ən əsası, bir çox ölkələrdəki ciddi azalmalarla əlaqədardır. İlk növbədə KYT idxalına böyük töhfə verən Rusiyanın idxalının 8%, ardınca İranın idxalının 10,2%, Belarusun idxalının 7,2% azalmasıdır (cədvəl 5) ki, bu da ilk növbədə bu ölkələrin milli valyutalarının əhəmiyyətli dərəcədə devalvasiyaya uğramaları ilə izah olunur. Başqa sözlə, bu heç də inkişaf etmiş ölkələrdə olduğu kimi, KYT ölkələrindən istehlakın doymasına dəlalət eləmir.

Cədvəl 5. KYT ölkələrinə əmtəə və xidmət idxalı, milyard cari ABŞ dolları ilə

Ölkə	2011		2021		2022		2022:2011, %	2022:2021, %
	İdxal həcmi	Dünya idxalında pay, %	İdxal həcmi	Dünya idxalında pay, %	İdxal həcmi	Dünya idxalında pay, %		
Dünya üzrə	21934,8	100,0	27312,6	100,0	30580,6	100,0	39,4	12,0
Əfqanıstan								
Azərbaycan	15,9	0,1	16,3	0,1	21,3	0,1	34,0	30,2
Banqladeş	35,4	0,2	71,0	0,3	96,2	0,3	171,9	35,4
Belarus	49,1	0,2	45,4	0,2	42,1	0,1	-14,2	-7,2
Çin	1825,4	8,3	3093,3	11,3	3137,6	10,3	71,9	1,4
Çexiya	153,9	0,7	196,6	0,7	218,0	0,7	41,7	10,9
Gürcüstan	8,0	0,0	11,1	0,0	15,5	0,1	94,2	39,6
Hindistan	566,7	2,6	760,9	2,8	911,4	3,0	60,8	19,8
İran	102,0	0,5	77,3	0,3	69,5	0,2	-31,9	-10,2
Qazaxıstan	51,3	0,2	47,3	0,2			-7,9	
Qırğızıstan	5,1	0,0	5,9	0,0			17,4	
Kamboca	7,6	0,0	18,2	0,1	25,4	0,1	232,9	39,4
Laos XDR	4,5							
Moldova	5,6	0,0	7,9	0,0	10,1	0,0	81,6	27,5
Myanma	3,8	0,0	20,9	0,1	21,0	0,1	452,8	0,5
Monqolustan	7,7	0,0	9,3	0,0	12,7	0,0	63,3	36,7
Malayziya	207,6	0,9	230,2	0,8	271,9	0,9	30,9	18,1
Pakistan	40,5	0,2	62,7	0,2	82,3	0,3	103,0	31,3
Polşa	234,4	1,1	370,5	1,4	417,1	1,4	77,9	12,6
Rumıniya	78,7	0,4	132,2	0,5	148,9	0,5	89,2	12,7
Rusiya	408,8	1,9	379,6	1,4	349,2	1,1	-14,6	-8,0
Sinqapur	491,0	2,2	631,6	2,3	701,6	2,3	42,9	11,1
Slovakiya	83,6	0,4	109,6	0,4	121,0	0,4	44,8	10,4
Tailand	255,2	1,2	296,3	1,1	337,5	1,1	32,2	13,9
Tacikistan	4,1	0,0	4,3				3,1	
Türkmənistan	15,0	0,1						
Türkiyə	254,2	1,2	291,0	1,1	386,0	1,3	51,8	32,6
Ukrayna	93,8	0,4	83,9	0,3	83,9	0,3	-10,6	-0,1
Özbəkistan	15,6	0,1	28,0	0,1	35,6	0,1	127,9	27,4
Vyetnam	110,6	0,5	341,2	1,2	0,0	0,0	208,5	

KYT								
ölkələri üzrə	5135,3	23,4	7342,6	26,9	7515,7	24,6	46,4	2,4
cəmi								

Mənbə: [10]-nin məlumatları əsasında tərtib olunmuşdur.

Son bir ildə idxalda ən böyük artım göstərən ölkələr Gürcüstan (39,6%), Kamboca (39,4%), Monqolustan (36,7%), Banqladeş (35,4%) və Türkiyədir (32,6%). Azərbaycanın idxalında da əhəmiyyətli artım olmuşdur – 30,2% (cədvəl 5). İxracın 85,5% artımı (cədvəl 4) tədiyə balansının cari hesabının böyük həcmdə yaxşılaşması deməkdir.

Ticarət dövriyyəsi. Bu göstəricinin monetar ifadəsi əvvəlki iki cədvəldən asanlıqla alınə bilər. Lakin bizim tədqiqatımız üçün ölkənin iqtisadi açıqlıq dərəcəsini ifadə edən ticarət dövriyyəsinin ÜDM-də payı xüsusən maraqlıdır. Bu indikatorun bizim üçün digər bir üstünlüyü də ondan ibarətdir ki, o, ölkənin xarici ticarət potensialını və buna görə də, KYT-nin reallaşması prosesində onun bu təşəbbüsdən bəhrələnmə imkanlarını əks etdirir. Bu göstəricinin ortaya çıxardığı ilk gözlənilməz fakt Çin iqtisadiyyatının başqa KYT ölkələri ilə müqayisədə heç də açıq olmamasıdır: qapalılığa görə Çin (2022-ci ildə ticarət dövriyyəsinin ÜDM-də payı 38,1%) Pakistan (32,3%), Banqladeş (33,8%) və İrandan (37,7%) sonra dördüncü yerdədir.

Son 10 ildə 14 KYT ölkəsində ticarət dövriyyəsinin ÜDM-də payı azalmışdır. Belə ölkələr arasında xüsusilə seçilənlər Qırğızıstan (ticarət dövriyyəsinin ÜDM-də payının azalması 34,0%), Sinqapur (32,4% azalma) və Belarusdur (31,5% azalma). Ticarət dövriyyəsinin ÜDM-də payının ən çox artdığı ölkələr arasında ilk dördlükdə Asiya ölkələridir: Vyetnam (63,3% artım), Myanma (60,5% artım), Kamboca (41,8% artım) və Monqolustan (35,4% artım). Azərbaycanda 2021-ci ildə bu indikator üzrə azalma müşahidə olunsə da, son bir ildə 10,8% artım baş vermişdir (Əlavə 4.1.3) ki, bunun da əsas səbəbləri, əvvəla, 2022-ci ildə Rusiyaya qoyulan embarqolar hesabına Azərbaycan qazının Avropaya ixracının əhəmiyyətli dərəcədə artması, digər tərəfdən, azad olunmuş ərazilərimizdə aparılan genişmiqyaslı infrastruktur investisiyalarının reallaşdırılması üçün tikinti materiallarının idxalının artmasıdır.

Birbaşa xarici investisiyalar. Cədvəl 6-da birbaşa xarici investisiyaların (BXİ) xalis qiymətləri, yəni ölkəyə olan BXİ-lərlə ölkədən xaricə yönəldilən BXİ-lər arasında fərq təqdim olunur. Cədvəldən göründüyü kimi, son 10 il ərzində ayrılıqda (!) KYT ölkələrinin xarici ölkələri qoyduqları BXİ-lər əks istiqamətdə BXİ-ləri üstələyir: 2011-ci ildə bu fərq təqribən 330 milyard dollar, 2021-ci ildə 342 milyard dollar, 2022-ci ildə isə 204 milyard dollar təşkil etmişdir.

Cədvəl 6. Birbaşa xarici investisiyalar, xalis, mln cari ABŞ dolları (tədiyə balansına görə)

	2011	2021	2022	2022-2011	2022-2021
Əfqanıstan	-51				
Azərbaycan	-933	1785	4647	2717	2862
Baqladş	-967	-1641	-1540	-673	101
Belarus	-3877	-1310	-1430	2567	-120
Çin	-231652	-165277	-30475	66374	134803
Çexiya	-2593	-1346	-7283	1247	-5937
Gürcüstan	-987	-920			
Hindistan	-23891	-27489	-35454	-3598	-7966
İran					
Qazaxıstan	-8583	-1896	-7916	6687	-6021
Qırğızıstan	-690	-561			
Kamboca	-1510	-3391	-3428	-1881	-37
Laos XDR	-301	-1072			
Moldova	-337	-382	-537	-45	-155
Myanma	-2520				
Monqolustan	-4477	-2060	-2428	2417	-368
Malayziya	2989	-6837	-3944	-9826	2892
Pakistan	-1264	-1905	-8	-641	1897
Polşa	-13537	-27691	-27791	-14154	-100
Rumıniya	-2313	-10399	-10149	-8085	250
Rusiya	11767	25433	29088	13666	3655
Sinqapur	-17255	-87742	-90056	-70487	-2314
Slovakiya	-2734	334	-2453	3067	-2786
Tailand	4702	4511	-1815	-191	-6327
Tacikistan	-146	-36	-162	110	-126
Türkmənistan					
Türkiyə	-13812	-6874	-8166	6938	-1292
Ukrayna	-7015	-7518	-504	-503	7014
Özbəkistan	-1611	-2273	-2527	-662	-254
Vyetnam	-6480	-15360			
KYT ölkələri üzrə cəmi	-330076	-341916	-204332	-11840	137584

Mənbə: [11]-in məlumatları əsasında tərtib olunmuşdur.

Bu, qətiyyənlə o demək deyil ki, KYT məkanından qeyri-KYT məkanına daha çox BXİ yönəldilmişdir, çünki hər bir ölkə üzrə BXİ əlaqələri həm KYT, həm də qeyri-KYT ölkələrini ehtiva edir. Məsələn, Azərbaycanla qoyulan BXİ-lərin arasında qeyri-KYT ölkələri üstünlük təşkil edir, xaricdə investisiya aktivliyi yüksək olan Çin isə KYT ölkələri ilə yanaşı, Avropa və Afrikada bu qrupa daxil olmayan ölkələrə də böyük həcmli investisiyalar yatırır.

Maraqlı fakt ondan ibarətdir ki, həm 2021, həm də 2022-ci illərdə xalis BXİ-si müsbət olan iki ölkə vardır: Azərbaycan və Rusiya, yəni bu ölkələr xaricə yönəldiyindən ölkəyə daha çox xarici investisiya cəlb etmişdir, qalan ölkələrdə isə son iki ilin hər birində tam əks mənzərə müşahidə olunur. Onu da qeyd etmək ki, xalis BXİ-nin dünya üzrə müqayisəsi mənasızdır, çünki tərifi görə, dünya üzrə xalis BXİ həmişə sıfıra bərabərdir. Digər bir qeyd ondan ibarətdir ki, bu indikatorun həm müsbət, həm də mənfi qiymət ala bilməsi səbəbindən onun nisbi (yəni faiz) dəyişməsinin araşdırılması mənasızdır.

Nəticə

Tədqiq etdiyimiz 50 KYT ölkəsindən yalnız altısının yüksək gəlirli, əksəriyyətinin isə orta gəlirli olmasına rəğmən, bu ölkələrin dünya iqtisadiyyatında rolu kifayət qədər yüksəkdir və ən əsası da budur ki, bu rol yüksək sürətlə artır.

1. Yalnız bu 30 ölkənin əhalisi dünya əhalisinin yarıdan çoxunu (52%), bütün KYT ölkələri isə 63%-ni təşkil edir. Əhalinin artım sürəti kifayət qədər yüksəkdir (2011-2022-ci illər ərzində 8,2%) və bunun dünya üzrə artımdan az olması Afrika ölkələrindəki yüksək artıma görədir.

2. Bu ölkələrin ÜDM-i dünya məhsulunun 40%-ni təşkil edir və baxılan müddət ərzində bu göstərici 85,5% artmışdır, halbuki dünya üzrə bu artım 63,1%-dir. Bu isə o deməkdir ki, əgər bu artım sürətləri bu templərlə davam edərsə, 20 ildən sonra bu 30 ölkənin ÜDM-i dünya məhsulunun yarıdan çoxunu təşkil edəcək.

3. KYT ölkələrinin dünya üzrə ixracı 2022-ci ildə dünya ixracının 26,6%-ni təşkil etmişdir. 2011-2022-ci illər ərzində dünya üzrə ixrac 37,2% artdığı halda, KYT ölkələri üzrə artım 50,5% olmuşdur.

4. İdxalda da vəziyyət eynidir: KYT ölkələrinin dünya üzrə idxalı 2022-ci ildə dünya idxalının 24,6%-ni təşkil etmişdir. Baxılan müddət ərzində dünya üzrə idxal 39,4% artdığı halda, KYT ölkələri üzrə artım 46,4% olmuşdur.

5. Yalnız 2022-ci ildə KYT ölkələrinə xalis BXİ-lər 2021-ci illə müqayisədə 137,6 milyard dollar artmışdır.

Ədəbiyyat

1. List of countries that have signed cooperation documents with China on the joint construction of the @Belt and Road@ / https://www.yidaiyilu.gov.cn/info/iList.jsp?tm_id=126&cat_id=10122&info_id=77298
2. Проект "Один пояс, один путь". Досье - 3.07.2017/ <https://tass.ru/info/4383152>
3. Маринина И. В поисках альтернативы – заменит ли Срединный коридор Северный маршрут? - 21.09.2022/ <https://www.ritreurasia.org/news--2022-09-21--v-poiskah-alternativy-zamenit-li-sredinnyj-koridor-severnoy-marshrut-62118>
4. Population, total / <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL>
5. Фэнъян Ч. Концепция Си Цзиньпина «Пояс и путь» имеет далеко идущее стратегическое значение / news.cri.cn/gb/42071/2014/10/10/882s4720906.htm - 2014-10-10 11:00:51
6. Economy and growth / <https://data.worldbank.org/topic/economy-and-growth?view=chart>
7. GDP, PPP
/ <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.PP.CD?end=2021&start=2021&view=bar>
8. High-Income Countries 2023 / <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/high-income-countries>
9. Exports of goods and services / <https://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.CD>
10. Imports of goods and services / <https://data.worldbank.org/indicator/NE.IMP.GNFS.CD?view=chart>
11. Foreign direct investment / <https://data.worldbank.org/indicator/BN.KLT.DINV.CD?view=chart>